

УДК 159.964

Хачатурян Ю. Р.,

пошукач кафедри соціальної психології,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка
E-mail: tigr_2007@mail.ru

ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛЬНОЇ АДАПТАЦІЇ ДІТЕЙ ВИМУШЕНИХ МІГРАНТІВ

У статті розглядаються причини вимушеної міграції з точки зору соціальної психології. Значущість проблеми вимушеної міграції на сьогодні зростає у зв'язку з політичною і економічною ситуацією, що склалася в Україні. У статті розглядаються особливості положення мігрантів в приймаючому середовищі; позначені нерівнозначні результати адаптації та інтеграції вимушених мігрантів в новому співтоваристві. Розглянуто питання, пов'язані з особливостями адаптації дітей з сімей мігрантів і відповідальність приймаючого суспільства в успішній адаптації і соціалізації дітей-мігрантів до навколишнього середовища.

Ключові слова: вимушені мігранти, соціально-психологічна адаптація, діти-мігранти.

The article examines the causes of forced migration in terms of social psychology. The significance of the problem of forced migration today is increasing due to the political and economic situation in Ukraine. The article deals with the specific situation of migrants in the receiving environment; the results of uneven adaptation and integration of forced migrants in the new community are determined. The author addresses the issues on peculiarities of childrens migrant families adaptation and the responsibility of the host society for a successful adaptation and socialization to the environment.

Key words: forced migrants, social and psychological adaptation, migrant children.

Актуальність дослідження. Актуальність дослідження проблеми соціальної адаптації мігрантів пов'язана з ситуацією, яка склалася у соціальному, політичному та економічному житті України. З самого

початку міграція передбачала переміщення населення країни, спрямовані на пошук природних ресурсів, предметів праці тощо. Останнім часом міграція українців пов'язана з пошуком роботи і передбачала як переселення до міст-магаполісів всередині країни, так і за кордон. Після Революції гідності та початку вторгнення військ Російської Федерації на схід України міграція населення набула масового характеру: населення, що проживало у місцях військових дій, переміщувалося у мирні регіони. Це, у свою чергу, загострило низку проблем, пов'язаних з міграцією та мігрантами: адаптація до нових умов життя, пошук засобів для існування, налагоджування соціальних контактів тощо.

Стан розроблення проблеми. Зацікавленість фахівців темою соціальної і психологічної адаптації мігрантів існує вже давно. Різні її аспекти досліджуються як вітчизняними, так і зарубіжними антропологами, етнологами, культурологами, соціологами, демографами, політологами, психологами та педагогами (В. В. Гриценко, Ж. А. Зайончковська, М. М. Лебедева, В. М. Павленко, Є. І. Пивовар, Г. У. Солдатова, Т. Г. Стефаненко, А. А. Сусоколов, Л. А. Шайгерова, Є. І. Шлягіна, Р. S. Adler, J. W. Berry, Р. К. Bock, К. Oberg, Р. Н. Rack та ін.).

Значний внесок у розробку проблеми соціальної адаптації індивіда, визначення і сутності даного процесу внесли: М. А. Шабанова, яка розглядає ступінь добровільного і вимушеного в механізмах соціальної адаптації; О. Г. Асмолов, В. І. Жуков, Ю. А. Урманцев, які зробили спробу узагальнити типові недоліки більшості визначень соціальної адаптації; Н. Є. Миронов, А. І. Зотова, І. К. Кряжева [7, 8], які вивчають особливості адаптивної поведінки. Структура соціальної адаптації розглядалася в працях І. А. Мілославовай, В. Д. Тімакова, І. Т. Фролова, Г. І. Яніна. Типологізація і класифікація адаптивних процесів описана в працях Е. М. Аврамовій, І. Є. Діскін, А. І. Медведєва, А. А. Налчаджян, Т. Г. Стефаненко. Детально процес соціальної адаптації розглянуто в монографіях Л. В. Корель, М. В. Ромма, А. А. Налчаджян, М. А. Шабанової, Г. І. Яніна [11, 17, 18, 21, 27, 28].

Мета статті полягає у здійсненні теоретичного аналізу проблеми соціальної адаптації вимушених мігрантів.

Виклад основного матеріалу. Термін «міграція» має латинське коріння (*migratio*) і означає переміщення, переселення. У соціологічному словнику термін «міграція» розглядається як географічний рух індивідів або груп індивідів, тобто мобільність людей у географічному просторі. Економічна енциклопедія тлумачить цей термін, як: «Міграція населення — переміщення людей, етносів, їх частин або окремих представників, пов'язане із зміною постійного місця проживання або з поверненням до нього» [6, с. 385].

Міграція ділиться на внутрішню міграцію і зовнішню міграцію (еміграцію).

Внутрішня міграція - це переміщення населення з одного регіону країни в інший. Внутрішня міграція може бути добровільною і вимушеною. Добровільна міграція передбачає, що населення за власним бажанням, через особисті обставини, приймає рішення про переселення на іншу територію. Вимушена міграція пов'язана, як правило, з необхідністю переїзду в інший регіон, в зв'язку із загрозою життю, насильством за ознакою расової чи національної приналежності, а також з інших причин.

Якщо говорити про проблему міграції в Україні, то вона характеризується переважно переміщенням населення зі східних регіонів України та з анексованого Криму. Внутрішня міграція виникла в результаті збройного конфлікту, налічує вже десятки тисяч людей.

Міграція населення - це не просто механічне переміщення людей в просторі, а складний, багатогранний соціальний процес. Її наслідки носять як позитивний, так і негативний характер, стаючи, таким чином, джерелом конфліктів. Міграція пов'язана з цілями соціальної та економічної інтеграції людини, з його професійними амбіціями. Але міграція може також розглядатися як стратегія економічного розвитку, виживання сім'ї або іншої соціальної групи. Відповідно, міграція є результатом індивідуальних чи колективних рішень з метою знаходження кращих умов життя в широкому сенсі: житла, економічних можливостей, соціальної інтеграції або безпеки.

У нинішніх умовах перехідного періоду внутрішні міграційні процеси вельми суперечливі і нестійкі. Вони все більшою мірою визначаються динамікою ринкових перетворень, ситуацією в сфері зайнятості, можливостями працевлаштування мігрантів, територіальними відмінностями в рівні життя населення.

Однією з проблем, з якою стикаються мігранти, є адаптація до нового соціального середовища, тобто соціальна адаптація. Виокремлюють три види адаптації.

Перший вид адаптації носить найбільш загальний характер і означає пристосування новосела до нового соціально-демографічного середовища, того місця, куди вселяється мігрант. Це пристосування має подвійний характер. З одного боку, відбувається процес встановлення нових родинних зв'язків, знайомств тощо, а з іншого - поступове ослаблення старих родинних, земляцьких, майнових та інших зв'язків.

Другий вид адаптації мігрантів виникає тоді, коли в результаті зміни місця проживання змінюється і соціально-економічний статус населеного пункту. Подібна адаптація необхідна при переселенні з се-

лищ міського типу в середні і великі міста і тим більше - з сільської в міську місцевість. Відмінності в способі життя міських і сільських жителів ускладнюють адаптаційний процес. Сільський житель, потрапивши в місто, повинен відмовитися від багатьох звичних вчинків і пристосуватися до нових видів поведінки.

Третій вид адаптації виникає, коли процес переселення здійснюється між районами з різними природними умовами та географічним положенням. Цей вид адаптації зазвичай називають біологічним або медико-біологічним пристосуванням. Це не зовсім точно. Адаптація новоселів у нових районах має дві сторони: пристосування до природного середовища і пристосування до географічного положення. В одному випадку відбувається медико-біологічна адаптація, яка здійснюється в формі акліматизації, природної імунізації тощо. В іншому випадку адаптація до географічного положення району заселення представляється як соціально-психологічний процес [5, с. 6].

Поняття адаптації розглядається в широкому і вузькому сенсі цього слова. У широкому, філософському, аспекті під адаптацією розуміють «... будь-які взаємодії індивіда і середовища, за яких відбувається узгодження їх структур, функцій і поведінки» [2, с. 135].

Адаптація у вузькому, соціально-психологічному значенні розглядається як взаємини особистості з малою групою, найчастіше - виробничою або студентською. Тобто, з точки зору соціальної психології, процес адаптації розуміється як процес входження особистості в малу групу, засвоєння нею норм, що склалися, відносин, займання певного місця в структурі відносин між її членами. Особливості соціально-психологічного вивчення адаптації полягають в тому, що, по-перше, відносини індивіда і суспільства розглядаються як опосередковані малими групами, членом яких є індивід, по-друге, мала група сама стає однією зі сторін, що беруть участь в адаптаційній взаємодії, утворюючи нове соціальне середовище - сферу найближчого оточення, до якого пристосовується людина [3].

Доросла людина є сформованою особистістю з усталеною картиною світу, тому вона може зберегти себе, бути гнучкою і змінюватися під впливом різних чинників - все це дозволить дорослому мігрантові достатньо швидко пристосуватися до нового середовища.

Однак, не все так просто з дітьми мігрантів, які перебувають на стадії становлення особистості під впливом сім'ї та нової приймаючої спільноти. Іноді цінності сімейного виховання вступають у протиріччя з уже існуючими в місці перебування, якщо ця суперечність не буде виправлена негайно, то особистість дитини може деформуватися або сформуватися як асоціальна особистість. Тому необхідно підібрати

найбільш прийнятний спосіб адаптації для профілактики можливих проблем і порушень.

Спосіб адаптації залежить від індивідуальних особливостей, здібностей, виховання і можливостей людини. Неможливість адаптуватися, незнання норм поведінки призводить до того, що дитина не буде прийнята групою та не зможе самоствердитися як член дитячого колективу. Контакт дітей вимушених мігрантів з однокласниками може ускладнюватися через неможливість спілкування українською мовою, незнання правил поведінки, що породжує конфлікти, неприязне ставлення тощо. Діти-мігранти часто стикаються з цілим комплексом проблем: недостатня розвиненість навичок спілкування, прояви «мігрантофобії», труднощі засвоєння шкільної програми, занижена самооцінка тощо.

Відмінності в способах невербальної комунікації, нормах стосунків, цінностях, стандартах і ритуалах поведінки, які обумовлені культурою, численні і часто стають причиною неприємних непорозумінь при взаємодії дітей різних національностей. Всі ці проблеми формують у дитини уявлення про навколишній соціум як про ворожий, що принижує і дискримінує її світ, а це, безсумнівно, стимулює виникнення групової ворожості [13].

Класичні визначення соціальної адаптації наводяться у словниках: «Соціальна адаптація - один з соціально-психологічних механізмів соціалізації особистості, який впливає на її становлення і соціальний розвиток» [19, с. 12]. «Адаптація соціально-психологічна - це взаємодія особистості і соціального середовища, яка веде до оптимального співвідношення цілей і цінностей особистості та групи » [24, с. 6].

Однак як зарубіжні, так і вітчизняні автори недостатньо уваги приділяють психолого-педагогічному середовищу як чиннику успішної соціокультурної адаптації мігрантів.

Існують різні підходи до розуміння як адаптації загалом, так і соціальної адаптації, зокрема. У розумінні А. А. Реана (2008) явища адаптації і особистісного розвитку взаємно доповнюють одне одне, утворюючи різні напрямки для самоактуалізації. Саме особистісні характеристики багато в чому визначають успішність або неуспішність адаптації, а сама адаптація є потужним стимулом для розвитку особистості (А. А. Реан, А. Р.Кудашев, А. А. Баранов, 2008).

Для того щоб соціально-психологічна адаптація була успішною, важливі різні умови, деякі риси і характерологічні особливості особистості. С. В. Овдій, А. А. Алдашева, В. Ю. Селін сходяться на думці, що провідною характеристикою, яка впливає на перебіг процесу адаптації, є емоційна стабільність-нестабільність. Інші дослідники

(Т. Кухарева, М. С. Сіміочев та ін.) підкреслюють важливу роль активності особистості. При цьому автори виокремлюють різні аспекти активності: активність в спілкуванні, активність у діяльності, інтелектуальну активність, які проявляються в таких особистісних якостях, як ініціативність, самостійність, цілеспрямованість. Ряд дослідників відзначають значення самооцінки для успішності адаптації особистості (С. Л. Ареф'єв, Л. Н. Корнеєва та ін.). Так, Л. Н. Корнеєва, говорить про те, що результатом неадекватної самооцінки зазвичай є неповна реалізація можливостей людини в діяльності або відмова від неї. Різка ломка самооцінки негативно позначається на успішності адаптації, супроводжується стійкими негативними емоціями, невротизації. Однак, захисна, іноді неадекватна самооцінка, тимчасово забезпечує особистості відносний комфорт. А це ще більш не сприяє адаптації, - вважає Л. М. Корнеєва. У результаті досліджень В. Г. Леонтьєва, А. Н. Жмирікова було виявлено взаємозв'язок успішної адаптації з такими особистісними якостями як активна уява, вольові якості, пластичність і гнучкість поведінки, схильність до домінування, здатність адекватно оцінювати фруструючу ситуацію (В. Г. Леонтьєв, 1992).

С. А. Ларіонова (2002) пропонує структурно-функціональну модель соціально-психологічної адаптації як самоорганізовану систему, яка відповідає всім загальним вимогам, що ставляться до систем: зберігає свою стійкість завдяки взаємодії із зовнішнім середовищем і здатна до самостійної перебудови своєї організації як під впливом зовнішнього середовища, так і процесів, що відбуваються в самій системі. Автор виокремлює наступні чинники, що детермінують адаптацію особистості:

- 1) ціннісні орієнтації, спрямованість особистості;
- 2) «Я-концепція» особистості;
- 3) базова соціальна потреба особистості в позитивному ставленні і самоставленні;
- 4) індивідуальні риси особистості, що визначають адаптаційні ресурси;
- 5) адаптаційні властивості інтелекту;
- 6) емоційно-вольовий компонент.

Крім того, автором виокремлюються наступні чинники соціально-психологічної дезадаптації: несформованість вищих соціальних мотивів, низький рівень розвитку моральних якостей особистості, асоціальні тенденції, зниження вольового контролю над афектом (схильність до панічних реакцій, до афективної дезорганізації діяльності або наявність неврівноваженості) і над спонуканнями (потягами) та ін. [15]

Велику соціальну проблему представляє шкільна дезадаптація, яка привертає увагу багатьох дослідників (В. Г. Бочарова, В. Н. Гуров, Н. М. Іовчук, В. Є. Каган, В. П. Кащенко, А. А. Северний та ін.). В. Г. Бочарова звертає увагу на те, що «порушена взаємодія індивіда із середовищем, що характеризується неможливістю здійснення ним в конкретному мікросоціумі своєї позитивної соціальної ролі, що відповідає її можливостям (визначається фахівцями як «соціальна дезадаптація», Н. М. Іовчук), є органічною частиною предмета соціальної педагогіки, її об'єктом як науки і області практичної діяльності» [23, с. 33].

На думку М. М. Безруких, С. П. Єфімової, «основними показниками психологічної адаптації дитини до школи є формування адекватної поведінки, встановлення контактів з учнями, вчителем, оволодіння практичними навичками навчальної діяльності» [1, с. 176].

Група вчених (І. Бессонова, Н. М. Іовчук, В. Є. Каган, А. А. Северний та ін.) займається вивченням проблеми соціальної дезадаптації дітей і підлітків, розкриваючи її в таких аспектах: поведінка, що має відхилення в сім'ї та школі; асоціальні форми поведінки та їх соціально-психологічні, особистісні, патологічні предиктори; основні підходи і методи комплексної діагностики та психолого-медико-педагогічної реабілітаційної допомоги соціально дезадаптованим дітям [9].

В. П. Кащенко розробив авторські методики виправлення відхилень у розвитку особистості дітей. У своїх працях він писав, що «питання про соціальні умови розвитку, поза всяким сумнівом, саме головне питання ... що не дитина повинна пристосовуватися до системи виховання і до програми навчання, а останні повинні бути пристосовані до неї, а звідси випливає вимога про те, щоб школа всюди, де тільки виникає нагода, брала до уваги індивідуальні особливості кожної окремої дитини» [10, с. 8].

Входячи до соціального середовища, до системи соціальних зв'язків, індивід, з одного боку, засвоює соціальний досвід, а з іншого - відтворює систему соціальних зв'язків за рахунок активного входження в середовище. Цей підхід акцентує увагу на тому, що індивід у процесі соціалізації не тільки збагачується, а й реалізує себе як особистість, впливаючи на життєві обставини і на інших людей [12].

Розрізняють такі рівні адаптації. По-перше, цілеспрямований конформізм, коли людина знає, як вона повинна діяти, як поводити себе, але зовні погоджуючись з вимогами соціального середовища, продовжує дотримуватися своєї системи цінностей (А. Маслоу). По-друге, взаємна терпимість, за якої суб'єкти взаємодії виявляють взаємну поборюваність до цінностей і форм поведінки один одного (Я. Щепанський). По-третє, акомодация - найбільш поширена форма соціальної

адаптації, що виникає на основі терпимості і виявляється у взаємних поступках, що означає визнання людиною цінностей соціального середовища і визнання середовищем індивідуальних особливостей людини (Я. Щепанський). По-четверте, асиміляція; або повне пристосування, коли людина повністю відмовляється від своїх колишніх цінностей і приймає систему цінностей нового середовища (Ж. Піаже). Існують й інші класифікації рівнів соціальної і психічної адаптації: нормальна, захисна, девіантна і патологічна. Таким чином, за допомогою поняття «адаптація» соціалізація розглядається як процес входження людини в соціальне середовище і його пристосування до культурних, психологічних і соціологічних чинників [16].

На думку Ю. В. Сичова, «соціально-психологічна адаптація є благополучним входженням людини в нове безпосереднє оточення. У результаті такого входження вона поступово стає повноправним членом колективу, знаходить друзів. Аналіз поведінки людини показує, що вона ніби-то проходить два ступені соціально-психологічного пристосування: входження спочатку в «офіційну», а потім і в «неофіційну» структуру колективу [25, с. 90].

Особливості соціально-психологічного дискурсу адаптації особистості, її соціально-психічної адаптованості А. А. Надчаджян характеризує як стан взаємовідносин особистості і групи, за якого особистість без тривалих зовнішніх і внутрішніх конфліктів продуктивно виконує свою провідну діяльність, задовольняє свої основні соціогенні потреби, повною мірою йде назустріч рольовим очікуванням, що висувуються до неї етальною групою, переживає стан самоствердження і вільного вираження своїх творчих здібностей [23, с. 238].

С. І. Розум вбачає особливість соціальної адаптації в тому, що адаптивним змінам з метою досягнення зазначеного стану піддається більшою мірою не фізичне тіло і його функції, а система суспільної поведінки людини. Звідси соціальну адаптацію можна визначити як процес і результат встановлення відносної взаємної відповідності між потребами особистості та вимогами соціального середовища [20].

С. А. Ларіонова виокремлює такі рівні адаптації: ефективна адаптація - високий ступінь адаптованості; неповна адаптація, нестійка адаптація - зниження ступені адаптованості в певних соціальних ситуаціях; дезадаптація - порушення адаптації [15].

При описі категорії адаптації часто користуються близькими, але не аналогічними, а вужчими за змістом поняттями. До них можна віднести стійкість до стресів, життестійкість, самоефективність тощо.

Так, в якості одного з важливих чинників адаптації особистості, успішності подолання нею стресу К. О. Трифонова пропонує розгля-

дати копінг-компетентність, яка є аналогом поняття стресостійкості, що визначається як результат взаємодії різних компонентів (психологічного, емоційного, інтелектуального, вольового) в контексті загальної системи адаптації. У копінг-компетентності можна виокремити наступні компоненти: адекватність в інтерпретації і оцінюванні різних параметрів ситуації як на рівні загальної тенденції, так і щодо специфічних стресорів; адекватність сприймання зовнішніх і внутрішніх ресурсів для подолання стресу; багатий репертуар копінг-стратегій і сформованість навичок вибору найбільш ефективних стратегій поведінки відповідно до параметрів ситуації; адекватність результатів копіngu, наслідків здійснених дій, їх ефективності, можливості і необхідності корекції [26].

Ще одним чинником адаптації особистості, на думку С. Л. Соловйової, є життестійкість, як інтегративна психологічна якість людини, що включає в себе і здатність приймати виклик долі, і внутрішній контроль з прийняттям відповідальності за події, що відбуваються, і цілеспрямованість дій. Певною мірою властивість життестійкості можна формувати в процесі виховання особистості, стимулюючи самостійність, підприємливість, навчаючи володінню своїми емоціями і вмінню мобілізуватися у важких життєвих ситуаціях [22].

Самоефективність також пов'язується з адаптаційними процесами особистості і розуміється як впевненість індивіда в можливості зробити певні дії і досягти певного результату [26].

При уточненні розуміння суті адаптаційних ресурсів особистості С. А. Ларіонова вказує, що це ряд психологічних та індивідуальних характеристик, які визначають ступінь соціально-психологічної адаптованості особистості в конкретних соціальних умовах. Адаптаційні ресурси особистості складають її певні психологічні особливості (основні чинники соціально-психологічної адаптації): ціннісні орієнтації, спрямованість особистості; позитивні соціальні установки; висока ступінь самоприйняття (відсутність великої розбіжності між Я-реальним і Я-ідеальним); високий рівень рефлексії; високий рівень емпатії, доброзичливості; розвинений вольовий контроль над імпульсами, афектами, спонуканнями; досить високий рівень розвитку адаптивних властивостей інтелекту (стильові властивості інтелекту, високі репрезентаційні здатності), які не визначаються традиційними психометричними методами; ефективність психологічних захистів (відсутність неадекватної виразності і стереотипності окремих видів захистів); наявність почуття гумору, позитивне ставлення до парадоксів [14].

На першому етапі процесу соціальної адаптації особистості відбувається входження у колектив, представлення його членам, хоча коло

знайомих поки обмежене. На цьому рівні індивід не затримується, і формальне знайомство через певний час набуває характеру неформальних стосунків. Посередником у встановленні таких стосунків може виступати вихователь, соціальний педагог, викладач, менеджер, методист тощо. На другому етапі поступово розширюється коло знайомих, новачок встановлює неофіційні стосунки з оточуючими людьми, вибирає близьких знайомих за спільністю інтересів. Якщо особистість показує себе з позитивного боку, добре розуміє настрій колективу, розділяє його інтереси, то з нею починають рахуватися, вона здобуває авторитет у колективі.

Події на Сході України, анексія Криму призвели до появи вимушених переселенців всередині нашої країни. Але досі немає чіткого механізму соціально-психологічної допомоги внутрішнім мігрантам, зокрема дітям-мігрантів.

Одним із пріоритетних напрямів у дослідженні новітньої еміграції МІОК обрав питання вивчення ситуації дітей, що залишилися в Україні без опіки батьків, а також дітей, що виїхали за кордон разом із батьками. Інститут започаткував проект «Діти емігрантів про себе», координатором якого була Н. Гумницька. Проект був підтриманий Міжнародним фондом «Open Ukraine». Вони запропонували оригінальну методику дослідження стану (зокрема психоемоційного) дітей емігрантів через безпосередній дитячий погляд на реальну ситуацію, в яку їх поставило життя. Для її реалізації використовувалася форма Міжнародного молодіжного конкурсу під назвою «Діти емігрантів про себе». Аналіз думок дітей емігрантів дозволяє стверджувати, що сучасна еміграція, крім економічних, демографічних та інших проблем, породила два небезпечних явища, які вкладаються у поняття «соціальні сироти» та «національні сироти». Новітнє явище, що отримало назву «соціального сирітства», загрожує моральному здоров'ю нації, негативно впливає на психологічний стан підростаючого покоління українців, руйнує родини. Застосований термін «національні сироти» стосується дітей, які разом із батьками опинилися на чужині. Ці діти і їхні батьки передусім потребують уваги з боку держави щодо створення умов для збереження ними своєї ідентичності при адаптації у чуже середовище [4].

Висновки. Теоретичний аналіз проблеми дослідження показав, що соціальна адаптація - це взаємодія особистості і соціального середовища, яке веде до оптимального співвідношення цілей і цінностей особистості та групи. У ході соціальної адаптації реалізуються потреби, інтереси і прагнення особистості, розкривається і розвивається її індивідуальність, особистість входить у нове соціальне оточення, стає повноправним чле-

ном колективу. Соціальна адаптація передбачає активну позицію особистості, усвідомлення свого соціального статусу і пов'язаної з ним рольової поведінки як форми реалізації індивідуальних можливостей особистості в процесі вирішення нею загальногрупових завдань. Результатом соціальної адаптації особистості є сформованість соціальних і професійних якостей спілкування, поведінки і діяльності, прийнятих у суспільстві, за допомогою яких особистість може реалізувати свої прагнення, потреби, інтереси і схильності, тобто проявити себе в колективі і суспільстві, самовизначитися. Соціальна адаптація передбачає активне прийняття і засвоєння особистісних норм, цінностей і традицій колективу, включення особистості в нього як повноправного члена.

Перспективи подальших досліджень пов'язані з емпіричним вивченням процесу соціальної адаптації дітей вимушених мігрантів та розробкою тренінгової програми з оптимізації процесу їх соціальної адаптації.

Список використаних джерел

1. Безруких М. М. Знаете ли вы своего ученика? : проблемы психологической адаптации : учебное пособие / М. М. Безруких, С. П. Ефимова. – Москва : Просвещение, 1991. – 240 с.
2. Волков Г. Д. Адаптация и ее уровни // Философия пограничных проблем науки / Г. Д. Волков, Н. Б. Оконская. – Пермь : Пермский гос. ун-т, 1975. – Вып. 7. – С. 134–142.
3. Георгиева И. А. Социально-психологические факторы адаптации личности в коллективе : автореф. канд. психол. наук : 19.00.05 / И. А. Георгиева. – Л. : Ленингр. гос. ун-т., 1985. – 22 с.
4. Гумницька Н. Наукова діяльність Міжнародного інституту освіти, культури та зв'язків з діаспорою [Електронний ресурс] / Н. Гумницька, І. Ключковська, О. Палінська, О. П'ятковська, О. Туркевич, Г. Шміло, У. Гладун. – URL: <http://www.lp.edu.ua/miok/naukova-diyalnist-instytutu>
5. Демографический понятийный словарь / под ред. Л. Л. Рыбаковского. – М.: Центр социального прогнозирования, 2003. – С. 6–7.
6. Економічна енциклопедія: У трьох томах. Т. 2 / [Редкол. : С. В. Мочерний (відп. ред.) та ін.]. – К. : Видавничий центр «Академія», 2001. – 848 с. – с. 385.
7. Жуков В. И. Российские преобразования: социология, экономика, политика / В. И. Жуков. – Москва : изд-во МГСУ, 2002. – 672 с. – с. 150–151.
8. Зотова О. И. Методология и методы социальной психологии / О. И. Зотова, И. К. Кряжева. – М. : АН СССР, Ин-т психологи, 1977. – С. 173–188.
9. Иовчук Н. М. Проблемы детской и подростковой наркологии : Мат-лы Российской научн.-практ. конф. / Н. М. Иовчук, А. А. Северный ; [под ред. Н. В. Вострокнутовой, А. А. Северного]. – М., 1999. – С. 10-15.
10. Кащенко В. П. Педагогическая коррекция: Исправление недостатков характера у детей и подростков : Кн. для учителя / В. П. Кащенко. – М. : Просвещение, 1994. – с. 8.

11. Корель Л. В. Социология адаптации: вопросы теории, методологии и методики / Л. В. Корель. – Новосибирск : Наука, 2005. – 423 с.
12. Кузьмин С. А. Социальные системы: Опыт, структура анализа / С. А. Кузьмин. – М. : Наука, 1996. – 192 с.
13. Крушельницкая О. И. Как помочь детям мигрантов [Электронный ресурс] / О. И. Крушельницкая, А. Н. Третьякова // Журнал «Отечественные записки». – № 4 (19) 2004. – URL : http://magazines.russ.ru/oz/2004/4/2004_4_27-pr.html.
14. Ларионова С. А. Профессионально-психологический отбор кандидатов на службу в органы внутренних дел на основе диагностики социально-психологической адаптированности личности : дис. канд. психол. наук. : 19.00.05 / С. А. Ларионова. – М., 2001. – 274 с.
15. Ларионова С. А. Социально-психологическая адаптация личности: теоретическая модель и диагностика : монография / С. А. Ларионова. – Белгород, 2002. – 200 с. – с. 93.
16. Матвеева А. І. Соціальна адаптація та духовна самоідентифікація особистості [Електронний ресурс] / А. І. Матвеева // Журнал «Молодий вчений». – № 8, Т. 2. – М., 2011. – с. 6–14. – URL : <http://moluch.ru/archive/31/>
17. Милославова И. А. Понятие и структура социальной адаптации : автореф. дис. канд. философ. наук. : 09.00.01 / И. А. Милославова. – Л., 1974. – 24 с.
18. Налчаджян А. А. Социально-психологическая адаптация личности / А. А. Налчаджян ; [отв. Ред. Э. А. Александрян]. – Ереван : Изд-во АН АрмССР, 1988. – 263 с. – с. 238.
19. Педагогическая энциклопедия. В 4-х томах / под ред. И. А. Каиров, Ф. Н. Петров. – Том 3. – М, 1996. – 879 с. – с. 12.
20. Розум С. И. Психология социализации и социальной адаптации человека : Теоретический и эмпирический анализ ключевых проблем психологии социализации / С. И. Розум. – СПб. : Речь, 2006. – 364 с. – с. 337–346.
21. Ромм М. В. Адаптация личности в социуме : теоретико-методологический аспект / М. В. Ромм. – Новосибирск : Наука, 2002. – 274 с.
22. Соловьева С. Л. Тревога и тревожность: теория и практика [Электронный ресурс] / С. Л. Соловьева // Медицинская психология в России : электрон. науч. журн. – 2012. – N. 6 (17). – URL: <http://medpsy.ru>
23. Социальная дезадаптация: нарушения у детей и подростков : материалы Российской научно-практической конференции / под. ред. Н. В. Вострокнутовой, А. А. Северного. – М., 1996. – с. 33.
24. Словарь социально-психологических понятий / под ред. Е. С. Кузьмин, В. Е. Семенова. – Л. : Лениздат, 1987. – 144 с. – с. 6.
25. Сычев Ю. В. Микросреда и личность: философские и социологические аспекты / Ю. В. Сычев. – М. : Мысль, 1974. – 192 с. – с. 90–92.
26. Трифонова Е. А. Адаптационный потенциал личности и психосоматический риск : проблема копинг-компетентности / Е. А. Трифонова. – Изв. РГПУ им. А. И. Герцена. – 2013. – № 155. – С. 71–83.
27. Шабанова М. А. Социальная адаптация в контексте свободы / М. А. Шабанова // Социологические исследования. – 1995. – № 9. – С. 81–88.
28. Янин Г. И. Понятие и структура социальной адаптации / Г. И. Янин // Социология управления и духовной жизни : сб. науч. тр. – Белгород. – 1996. – Вып. 1. – С. 22–28.

References transliterated

1. Bezrukih M. M. Znaete li vy svoego uchenika? : problemy psihologicheskoy adaptacii : uchebnoe posobie / M. M. Bezrukih, S. P. Efimova. – Moskva : Prosveshhenie, 1991. – 240 s.
2. Volkov G. D. Adaptacija i ee urovni // Filosofija pogranichnyh problem nauki / G. D. Volkov, N. B. Okonskaja. – Perm' : Permskij gos. un-t , 1975. – Vyp. 7. – S. 134–142.
3. Georgieva I. A. Social'no-psihologicheskie faktory adaptacii lichnosti v kollektive : avtoref. kand. psihol. nauk : 19.00.05 / I. A. Georgieva. – L. : Leningr. gos. un-t., 1985. – 22 s.
4. Gumnyč'ka N. Naukova dijál'nist' Mizhnarodnogo instytutu osvity, kul'tury ta zv'jazkiv z diasporo [Elektronnyj resurs] / N. Gumnyč'ka, I. Ključkovs'ka, O. Palins'ka, O. P'jatkovs'ka, O. Turkevych, G. Shmilo, U. Gladun. – URL: <http://www.lp.edu.ua/miok/naukova-diyalnist-instytutu>
5. Demograficheskij ponjatijnyj slovar' / pod red. L. L. Rybakovskogo. – M. : Centr social'nogo prognozirovanija, 2003. – S. 6–7.
6. Ekonomichna encyklopedija: U tr'oh tomah. T. 2 / [Redkol. : S. V. Mochernyj (vidp. red.) ta in.]. – K. : Vydavnychij centr «Akademija», 2001. – 848 s. – s. 385.
7. Zhukov V. I. Rossijskie preobrazovanija: sociologija, jekonomika, politika / V. I. Zhukov. – Moskva : izd-vo MGSU, 2002. – 672 s. – S. 150–151.
8. Zotova O. I. Metodologija i metody social'noj psihologii / O. I. Zotova, I. K. Krjazheva. – M. : AN SSSR, In-t psihologi, 1977. – S. 173–188.
9. Iovchuk N. M. Problemy detskoj i podrostkovoju narkologii : Mat-ly Rossijskoj nauchn.-prakt. konf. / N. M. Iovchuk, A. A. Severnyj ; [pod red. N. V. Vostroknutovoj, A. A. Severnogo]. – M., 1999. – S. 10-15.
10. Kashhenko V. P. Pedagogicheskaja korekcija: Ispravlenie nedostatkov haraktera u detej i podrostkov : Kn. dlja uchitelja / V. P. Kashhenko. – M. : Prosveshhenie, 1994. – S. 8.
11. Korel' L. V. Sociologija adaptacii: voprosy teorii, metodologii i metodiki / L. V. Korel'. – Novosibirsk : Nauka, 2005. – 423 s.
12. Kuz'min S. A. Social'nye sistemy: Opyt, struktura analiza / S. A. Kuz'min. – M. : Nauka, 1996. – 192 s.
13. Krushel'nickaja O. I. Kak pomoch' detjam migrantov [Elektronnyj resurs] / O. I. Krushel'nickaja, A. N. Tret'jakova // Zhurnal «Otechestvennye zapiski». – № 4 (19) 2004. – URL : http://magazines.russ.ru/oz/2004/4/2004_4_27-pr.html.
14. Larionova S. A. Professional'no-psihologicheskij otbor kandidatov na sluzhbu v organy vnutrennih del na osnove diagnostiki social'no-psihologicheskoy adaptirovannosti lichnosti : dis. kand. psihol. nauk. : 19.00.05 / S. A. Larionova. – M., 2001. – 274 s.
15. Larionova S. A. Social'no-psihologicheskaja adaptacija lichnosti: teoreticheskaja model' i diagnostika : monografija / S. A. Larionova. – Belgorod, 2002. – 200 s. – S. 93.
16. Matvjejeva A. I. Social'na adaptacija ta duhovna samoidentyfikacija osobystosti [Elektronnyj resurs] / A. I. Matvjejeva // Zhurnal «Molodyj vchenyj». – № 8, T. 2. – M., 2011. – S. 6–14. – URL : <http://moluch.ru/archive/31/>
17. Miloslavova I. A. Ponjatie i struktura social'noj adaptacii : avtoref. dis. kand. filosof. nauk. : 09.00.01 / I. A. Miloslavova. – L., 1974. – 24 s.

18. Nalchadzhjan A. A. Social'no-psihologicheskaja adaptacija lichnosti / A. A. Nalchadzhjan ; [otv. Red. Je. A. Aleksandrjan]. – Erevan : Izd-vo AN ArmSSR, 1988. – 263 s. – S. 238.
19. Pedagogicheskaja jenciklopedija. V 4-h tomah / pod red. I. A. Kairov, F. N. Petrov. – Tom 3. – M., 1996. – 879 s. – S. 12.
20. Rozum S. I. Psihologija socializacii i social'noj adaptacii cheloveka : Teoreticheskij i jempiricheskij analiz ključevyh problem psihologii socializacii / S. I. Rozum. – SPb. : Rech', 2006. – 364 s. – S. 337–346.
21. Romm M. V. Adaptacija lichnosti v sociume : teoretiko-metodologicheskij aspekt / M. V. Romm. – Novosibirsk : Nauka, 2002. – 274 s.
22. Solov'eva S. L. Trevoga i trevozhnost': teorija i praktika [Elektronnyj resurs] / S. L. Solov'eva // Medicinskaja psihologija v Rossii : jelektron. nauch. zhurn. – 2012. – N. 6 (17). – URL: <http://medpsy.ru>
23. Social'naja dezadaptacija: narushenija u detej i podrostkov : materialy Rossijskoj nauchno-praktičeskoj konferencii / pod. red. N. V. Vostroknutovoj, A. A. Severnogo. – M., 1996. – S. 33.
24. Slovar' social'no-psihologicheskikh ponjatij / pod red. E. S. Kuz'min, V. E. Semenova. – L. : Lenizdat, 1987. – 144 s. – S. 6.
25. Sychev Ju. V. Mikrosreda i lichnost': filosofskie i sociologicheskie aspekty / Ju. V. Sychev. – M. : Mysl', 1974. – 192 s. – S. 90–92.
26. Trifonova E. A. Adaptacionnyj potencial lichnosti i psihosomaticeskij risk : problema koping-kompetentnosti / E. A. Trifonova. – Izv. RGPU im. A. I. Gercena. – 2013. – № 155. – S. 71–83.
27. Shabanova M. A. Social'naja adaptacija v kontekste svobody / M. A. Shabanova // Sociologicheskie issledovanija. – 1995. – № 9. – S. 81–88.
28. Janin G. I. Ponjatie i struktura social'noj adaptacii / G. I. Janin // Sociologija upravljenja i duhovnoj zhizni : sb. nauch. tr. – Belgorod. – 1996. – Vyp. 1. – S. 22–28.

Abstract

Khachaturyan Y. R.,

Researcher of scientific degree, chair of
social psychology

THEORETICAL ANALYSIS OF THE SOCIAL ADAPTATION OF FORCED MIGRANTS CHILDREN

The current migration processes generate interest on research problems of social adaptation of migrants. The subject has become particularly topical due to the situation that prevailed in the social, political and economic life of Ukraine. Under the conditions of intensified migration flows the issues of integration of migrants in all aspects of life of the host country strongly emerge.

The review of theoretical approaches to the analysis of problems of social adaptation of forced migrants' children is presented.

The specialists' interest in social and psychological adaptation of migrants exists for a long time already. Its various aspects are studied by both domestic and foreign anthropologists, ethnologists, cultural, sociologists, demographers, political scientists, psychologists and teachers.

One of the problems faced by migrants is the adaptation to a new social environment, in other words, social adaptation.

An adult migrant is adapting to the new environment quickly enough. But it is not so easy with the children of migrants who are in the process of identity formation.

The method of adaptation depends on the individual, skills, education and abilities. Inability to adapt, ignorance of conduct, result in inability of the child to assert themselves as a member of the children's team.

Social adaptation involves active perception and assimilation of personal norms, values and traditions of the production team, including personality into it as a full member.

The prospects of further research are related to the empirical study of the process of social adaptation of forced migrants' children and development of a training program on optimization of the process of their social adaptation.
